

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

«ЮНІ ОРНІТОЛОГИ»

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Створення програми обумовлено необхідністю формування екологічної компетентності учнівської молоді, сприйняття світу як цілісної системи, а також необхідністю збалансованого природокористування в умовах сталого розвитку.

Навчальна програма «Юні орнітологи» реалізується в гуртках еколого-натуралістичного напрямку та розрахована на вихованців віком 14-17 років.

Мета програми – формування мотивації до поглибленого вивчення орнітофауни рідного краю, до науково-дослідної та експериментальної роботи, відповідальності за збереження біологічного різноманіття на Землі.

Завдання програми:

- поглибити знання з біології, географії, хімії, фізики;
- ознайомити з методиками досліджень птахів;
- залучати вихованців до практичної природоохоронної роботи;
- формувати мотивацію до дослідницької діяльності;
- розвивати творчі здібності;
- формувати екологічне мислення;
- сприяти професійному самовизначенню.

Навчальна програма передбачає 2 роки навчання:

- основний рівень, 1-й рік навчання - 216 год. на рік, 6 год. на тиждень;
- вищий рівень, 2-й рік навчання - 216 год. на рік, 6 год. на тиждень

Бажано, щоб перед навчанням за програмою «Юні орнітологи» вихованці вже мали досвід роботи в гуртках «Юні охоронці природи», «Юні зоологи».

Навчальний матеріал викладається систематично і послідовно з поступовим ускладненням. Програма побудована на основі загальнодидактичних принципів (науковості, систематичності, доступності, послідовності, зв'язку навчання з життям). У ній відображено і специфічні принципи (краєзнавчий, сезонності, народознавчий).

Програмою передбачено набуття вихованцями додаткових знань і певних навичок щодо ведення спостережень і досліджень з обов'язковими спостереженнями у природі.

Значну увагу слід приділити вивченню систематики птахів, яка є основою для з'ясування місця та ролі птахів у екосистемах.

Юннати вивчають періодичні явища в житті птахів, розмноження і розвиток, розв'язують загадки орієнтації птахів у просторі, намагаються осягнути причини міграцій тощо.

Значна частина тем пов'язана з вивченням птахів своєї місцевості, їх приваблюванням у сади, парки, на городи як узимку (підгодівля), так і навесні (штучні гнізда).

У наш час набуло поширення утримання та розведення птахів у неволі. Тому важливо навчити юннатів правилам догляду за декоративними та співочими птахами, їх утримання та розмноження.

Вивчення птахів неможливо без систематичних екскурсій, під час яких вихованці ознайомлюються з методиками дослідження птахів у природі, проводять самостійні спостереження за їхньою поведінкою, способом життя тощо. Все це є важливою ланкою в підготовці до проведення навчальної польової практики як завершального етапу вивчення основ орнітології.

У роботі з вихованцями керівник гуртка пропонує написання рефератів з кожної теми, що дасть змогу глибше засвоїти матеріал і оволодіти навичками користування науковою, науково-популярною літературою, довідниками, визначниками. Особливу увагу слід звернути на професійне самовизначення вихованців, яке здійснюється під час зустрічей з вченими, екскурсій до науково-дослідних установ та об'єктів природо заповідного фонду. При проведенні занять, екскурсій, походів слід приділяти особливу увагу дотриманню правил техніки безпеки.

По закінченню реалізації програми з метою перевірки набутих вмінь, навичок, практичного досвіду спостережень та досліджень птахів юннати беруть участь у природоохоронно-пропагандистській акції "Птах року", Всесвітніх днях спостережень птахів, у Великому зимовому обліку птахів та готують наукові роботи з орнітології на творчі конкурси дослідницького характеру. Бажано також провести польову орнітологічну практику.

Форми навчання: практичні і теоретичні заняття, бесіди, екскурсії, спостереження за поведінкою птахів в природі, науково-практичні конференції, дослідно-експериментальна робота в лабораторіях, куточку живої природи, пташнику, в природі тощо.

Методи навчання: аудіальні, візуальні, методи евристичного навчання (самооцінки, взаємонавчання, метод проектів, рецензій тощо).

Формами контролю за результативністю навчання є підсумкові заняття, опитування, захист творчої роботи, участь в конкурсах, конференціях, зльотах та зборах юних орнітологів і зоологів, виставках, змаганнях, захист навчального проекту або формування портфоліо.

Основний рівень, перший рік навчання НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ з/п	Тема	Кількість годин		
		теоретичних	практичних	усього
1.	Вступ.	3	3	6
2.	Клас птахів.	15	18	33
3.	Систематичний огляд сучасних птахів.	27	15	42
4.	Екологічні групи птахів.	15	18	33
5.	Методика вивчення птахів в природі.	15	21	36
6.	Зимуючі птахи та їх охорона	12	18	30
7.	Приваблювання птахів	12	12	24
8.	Діяльність людини та охорона птахів.	3	6	9
9.	Підсумок		3	3
Разом		102	114	216

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

1. Вступ (6 год.)

Теоретична частина. Орнітологія — наука про птахів. Історія вивчення птахів. Зооморфні сюжети та мотиви в народному мистецтві. Образ птаха в народних традиціях та декоративно-ужитковому мистецтві. Правила техніки безпеки при роботі в лабораторії, на навчально-дослідній земельній ділянці, під час проведення походів, екскурсій. Правила екологічно доцільної поведінки в природі.

Практична частина. Екскурсії до природничого музею або краєзнавчого музею, куточка живої природи, на пташник тощо.

2. Клас птахів (33 год.)

Теоретична частина. Загальна характеристика класу птахів. Пристосування до польоту. Опорно-рухова система, пір'я, інші системи органів. Поширення птахів. Місце птахів в екосистемах Землі.

Практична частина. Екскурсії до зоологічного, краєзнавчого музею, в природу (ліс, парк), зоопарк, Заготівля кормів для підгодовлі птахів узимку. Виготовлення колекції пір'я. Робота з довідковою літературою.

3. Систематичний огляд сучасних птахів (42 год.)

Теоретична частина. Походження й еволюція птахів. Сучасна систематика птахів. Мисливсько-промислові птахи, їх охорона і господарське використання. Рибоїдні птахи, їх шкідливість і користь. Комахоїдні птахи, їх охорона і приваблювання. Денні хижі птахи і сови, їх використання в боротьбі з гризунами в сільському господарстві.

Практична частина. Екскурсії до краєзнавчого та зоологічного музею, лісу, мисливського господарства, водоймища. Написання самостійних робіт з аналізу адаптивних ознак окремих видів птахів. Визначення птахів за визначниками. Визначення птахів за опудалами. Визначення птахів за голосами.

4. Екологічні групи птахів (33 год.)

Теоретична частина. Чагарниково-лісові птахи. Болотно-лучні птахи. Пустельно-степові птахи. Водні птахи.

Практична частина. Екскурсії до різних біотопів. Порівняння зовнішнього вигляду птахів, що належать до різних екологічних груп. Визначення птахів за визначниками. Збирання та виготовлення колекцій погадок хижих птахів.

5.Методика вивчення птахів в природі (36 год.)

Теоретична частина. Особливості спостережень за птахами в природі. Методи спостережень за птахами в природі. Експеримент в природі. Довгострокові спостереження під час гніздування птахів. Використання фото, відео та аудіотехніки для наукового документування.

Практична частина. Екскурсії в природу. Візуальні спостереження за поведінкою птахів у природі. Облік кількості птахів. Проведення маршрутних обліків. Спостереження за утворенням зграй, за відльотом птахів тощо. Замальовки в природі. Ведення польового щоденника.

6. Зимуючі птахи та їх охорона (30 год.)

Теоретична частина. Перелітні, осілі, кочові птахи. Видовий склад зимуючих птахів. Причини змін у сезонній поведінці птахів. Зимівля перелітних птахів у містах. Строки перельоту зимуючих (пролітних) птахів. Т Підгодовля птахів взимку. Типи годівниць. Види кормів.

Практична частина. Екскурсії до лісу, на луки, водоймища тощо. Виготовлення колекцій кормів для підгодовлі птахів узимку. Майстрування та розвішування годівниць. Підгодовля птахів. Спостереження за кочовими зграями, за годівлею птахів. Проведення Дня зимуючих птахів.

7. Приваблювання птахів (27 год.)

Теоретична частина. Фенологія прильоту птахів. Дуплогніздні птахи та техніка їх приваблювання. Приваблювання птахів у лісі, плодовому саду, міському парку. Виготовлення штучних гнізд для приваблювання дрібних птахів, їх розміщення.

Практична частина. Екскурсії в природу, до орнітологічної станції тощо. Спостереження за прильотом птахів. Виготовлення штучних гнізд різних типів, їх розміщення. Прослуховування запису голосів птахів. Спостереження за заселенням гнізд. Ведення щоденника спостережень за птахами з одного гнізда. Проведення Дня зустрічі птахів.

8. Діяльність людини та охорона птахів (9 год.)

Теоретична частина. Історія охорони птахів. Охорона рідкісних та зникаючих видів. Червона книга України. Охорона біотопів. Українське товариство охорони птахів. Міжнародне співробітництво з охорони птахів.

Практична частина. Екскурсія до зоопарку. Робота з довідковою літературою. Написання рефератів.

9. Підсумок (3 год.)

Підбиття підсумків.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати:

- сучасну систематику птахів;
- екологічні групи птахів: чагарниково-лісові, болотяно-лучні, пустельно-степові, водні, хижі;
- види птахів, що занесені до Червоної книги України;
- методики вивчення птахів в природі;
- українські та міжнародні організації з охорони птахів;
- правила техніки безпеки під час проведення походів, екскурсій, при роботі в лабораторії;
- правила поведінки в природі.

Вихованці мають вміти:

- користуватися визначниками;
- визначати зимуючих птахів своєї місцевості;
- майструвати годівнички різних типів для підгодівлі птахів взимку;

- виготовляти штучні гнізда для птахів;
- вести спостереження за птахами в природі, їх поведінкою;
- проводити кільцювання птахів та робити виміри птахів;
- працювати з підручниками, науково-популярною літературою, Інтернет ресурсами;
- писати реферати, складати конспекти.

Вихованці мають набути досвіду:

- спостережень за птахами в природі;
- використання фото- та аудіотехніки під час спостережень за птахами в природі;
- ведення щоденника спостережень;
- утримання птахів в умовах куточка живої природи;
- виступів на науково-практичних конференціях;
- участі в інтелектуальних змаганнях;
- дистанційної комунікації по Інтернету.

Вищий рівень, другий рік навчання НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ з/п	Тема	Кількість годин		
		теоретичних	практичних	усього
1.	Вступ	3		3
2.	Птахи різних материків	27	12	39
3.	Фауна птахів різних ландшафтних зон України	18	18	36
4.	Періодичні явища в житті птахів	33	21	54
5.	Птахи в нашій оселі	15	18	33
6.	Прикладна орнітологія	15	12	27
7.	Підготовка до літньої польової практики	9	12	21
8.	Підсумок		3	3
Разом		123	93	216

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

1. Вступ (3 год.)

Теоретична частина. Ознайомлення з планом роботи гуртка на поточний рік. Зустріч з вченими-орнітологами, учасниками зборів юних зоологів, польових практик, екологічних експедицій.

2. Птахи різних материків (39 год.)

Теоретична частина. Південна та Центральна Америка. Природа Центральної та Південної Америки. Тропічні ліси. Найбільш характерні представники орнітофауни. Птахи Галапагоських островів. Північна Америка. Ліси, гори, низькогір'я, узбережжя. Птахи Північної Америки. Африка. Ліси, савани, пустелі. Найголовніші ряди птахів та їх представники. Птахи Мадагаскару. Євразія. Природа Євразії. Птахи Євразії. Австралія. Природно-кліматичні умови. Птахи Австралії. Птахи Нової Гвінеї і Меланезії. Птахи Нової Зеландії. Антарктида. Птахи Антарктиди.

Практична частина. Екскурсія до зоологічного або краєзнавчого музею. Робота з довідковою літературою. Написання рефератів. Перегляд науково-популярних фільмів.

3. Фауна птахів різних ландшафтних зон України (36 год.)

Теоретична частина. Птахи Полісся. Птахи Лісостепу. Птахи Степу. Птахи Карпат. Птахи Гірського Криму та Південного узбережжя Криму. Птахи своєї місцевості.

Практична частина. Екскурсії до різних біотопів, до зоологічного, краєзнавчого музею. Виконання самостійної роботи з аналізу адаптивних ознак окремих видів птахів.

4. Періодичні явища в житті птахів (54 год.)

Теоретична частина. Розмноження і розвиток. Періодичність розмноження та фактори, що її визначають. Взаємовідносини статей. Статевий диморфізм. Шлюбний період. Токові явища та формування пар. Територіальна поведінка. Вибір гніздової території. Спорудження гнізд. Гніздовий консерватизм. Відкладання яєць. Розміри кладок. Насиджування. Вилуплення. Типи розвитку птахів. Способи годування пташенят. Ріст пташенят. Час виліту та початок самостійного життя пташенят. Гніздовий паразитизм. Статева зрілість та тривалість життя.

Линяння. Розвиток пір'я. Гніздове вбрання. Післягніздове вбрання. Сезонні линяння.

Міграції. Методи вивчення міграцій. Кільцювання птахів. Історія кільцювання птахів. Організації, що проводять кільцювання птахів. Методи відлову птахів для кільцювання. Методи мічення птахів: кільця, фарбування,

крилові мітки, радіопеленгація тощо. Вимірювання птахів під час кільцювання. Обладнання та стандартні виміри. Строки міграції. Збирання в зграї. Шляхи прольотів. Орієнтування при перельотах, походження перельотів.

Практична частина. Прослуховування записів голосів птахів. Експерсії до орнітологічної станції, різних біотопів. Визначення птахів у природі за голосами. Спостереження за утворенням пташиних пар, за територіальною поведінкою, спорудженням гнізд, насиджуванням, вилупленням пташенят. Добові спостереження за годуванням пташенят. Спостереження за вильотом пташенят з гнізда. Визначення пташиних гнізд. Визначення стандартних вимірів живих птахів.

5.Птахи в нашій оселі (33 год.)

Теоретична частина Значення утримання птахів у неволі. Біоетика. Утримання птахів в домашніх умовах: клітки, садки, вольєри. Годування птахів. Види кормів та їх заготівля. Зелені корми. Догляд за птахами, які линяють. Співочі птахи. Декоративні птахи. Розведення птахів. Хвороби співочих та декоративних птахів.

Практична частина. Догляд за птахами у куточку живої природи. Виготовлення кліток. Заготівля кормів для птахів. Навчання птахів «розмовляти». Участь у міських, районних виставках птахів та організація виставки в навчальному закладі. Експерсії на виставки декоративних та співочих птахів.

6. Прикладна орнітологія (27 год.)

Теоретична частина Птахи й авіація. Птахи і медицина. Хвороби птахів. Птахи і сільське господарство. Птахи і мисливське господарство. Свійські птахи.

Практична частина. Вивчення методів відлякування птахів зі злітно-посадкових смуг та прилеглих до них територій, від садів тощо. Суспільно корисна робота в пташнику, мисливських господарствах, лісництвах, на птахофабриці. Експерсії на птахофабрику, до мисливського господарства тощо.

7. Підготовка до літньої польової практики (21 год.)

Теоретична частина. Методи польових досліджень птахів в природі. Польове обладнання. Ознайомлення з програмою польової практики. Індивідуальні завдання на польову практику та збір юних зоологів.

Практична частина. Оформлення щоденників спостережень. Підготовка доповідей на науково-практичну конференцію. Робота з довідковою літературою.

8.Підсумок (3 год.)

Підбиття підсумків.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати:

- найхарактерніших представників орнітофауни різних материків;
- видовий склад та найхарактерніших представників орнітофауни різних ландшафтних зон України: птахів Полісся, лісостепу, степу, гірських районів України;
- перелітні, осілі, кочові види птахів своєї місцевості;
- особливості біології птахів;
- типи розвитку птахів;
- будову пір'я, будову яйця птахів;
- основні шляхи міграції птахів України;
- сучасні методи дослідження перельотів;
- правила техніки безпеки під час екскурсій, походів, при роботі в лабораторії;
- правила спостереження за птахами в природі.

Вихованці мають вміти:

- користуватися визначниками;
- користуватися фото-, відео- та аудіотехнікою;
- майструвати годівнички різних типів для підгодовлі птахів взимку;
- визначати птахів в природі за зовнішнім виглядом та голосами;
- виготовляти штучні гнізда для птахів;
- вести спостереження за птахами в природі, їх поведінкою та біологією;
- проводити кільцювання птахів та робити виміри птахів;
- працювати з колекційним матеріалом;
- складати таблиці, графіки, діаграми;
- оформляти результати дослідницьких робіт;
- застосовувати набуті знання для збереження власного здоров'я та охорони довкілля.

Вихованці мають набути досвіду:

- спостережень за птахами в природі;
- використання фото-, відео- та аудіотехніки під час спостережень за птахами в природі;
- ведення польового щоденника;
- утримання і розведення птахів в умовах куточка живої природи;

- виступів на науково-практичних конференціях;
- участі в інтелектуальних змаганнях;
- дистанційної комунікації по Інтернету.

ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ОБЛАДНАННЯ

№ з/п	Найменування обладнання, інструментарію	Кількість
	Об'єкти натуральні	
	Гербарії	
1.	Дикорослі рослини	1 шт.
	Вологі препарати	
2.	Внутрішня будова птаха	1 шт.
	Колекції	
3.	Дерева та кущі	1 шт.
4.	Шкідники лісу	1 шт.
5.	Культурні рослини	1 шт.
6.	Розвиток комах	1 шт.
7.	Ентомологічні колекції	8 шт.
	Мікропрепарати	
8.	Кров птаха	1 наб.
	Скелети	
9.	Голуба	1 шт.
	Опудала	
10.	Ворона сіра	1 шт.
11.	Голуб	1 шт.
12.	Качка-крячка	1 шт.
	Моделі	
13.	Глобус Землі	1 шт.
14.	Будова яйця птаха	1 шт.
15.	Будова задньої кінцівки птаха	1 шт.
16.	Будова серця птаха	1 шт.
	Рельєфні таблиці	
17.	Археоптерикс	1 шт.
18.	Внутрішня будова птаха	1 шт.
19.	Пір'я птахів : контурне (покривне), контурне (махове), пухове	1 шт.

20.	Система кровообігу птаха	1 шт.
21.	Система дихання птаха	1 шт.
22.	Система травлення птаха	1 шт.
	Друковані	
	Таблиці	
23.	Заповідники України	1 шт.
24.	Птахи водно-болотних угідь	1 шт.
25.	Птахи саду	1 шт.
26.	Птахи хижі	1 шт.
27.	Культурні і дикорослі квіткові рослини	1 комп.
		1 шт.
28.	Техніка безпеки	3 комп.
	Карти настінні	
29.	Зоогеографічна карта світу	1 шт.
30.	Україна . Охорона природи	1 шт.
31.	Україна. Природні зони.	1 шт.
32.	Україна . Тваринний світ	1 шт.
	Портрети	
33.	Портрети видатних біологів та зоологів	1 шт.
	Прилади та пристосування	
34.	Мікроскоп біологічний	10 шт.
35.	Лупа ручна	10 шт.
	Експедиційне спорядження	
36.	Намет	3 шт.
37.	Рюкзак	12 шт.
38.	Бінокль	3 шт.

ЛІТЕРАТУРА

Перелік використаної літератури

1. Біорізноманіття: теорія, практика та методичні аспекти вивчення в загальноосвітній та вищій школі: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (присв. 120-річчю від дня народження М. І. Вавилова) / за ред. М. В. Гриньової. – Полтава: Друкарська майстерня, 2008. – 404 с.
2. Борейко В. Е. Краткий курс экологической этики / Борейко В. Е. – К.: Киевский эколого-культурный центр, 2004. – 72 с. – (Охрана дикой природы; вып. 40).
3. Вербицький В. В. Екологічне виховання дітей: практикум для педагога / В. В. Вербицький. – К. : АБЕРС, 2009. – 104 с.

4. Вербицький В. В. Довідник натураліста / В. В. Вербицький. – Кіровоград : КОД, 2009. – 290 с.
5. Зязюн І.А. Неперервна освіта: Концептуальні засади і сучасні технологіїУ/Творча особистість у системі неперервної освіти. - Харків, 2000.-8-16 с.
6. ІВА території України. Території важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів. /за ред. Олександра Микитюка. – К.:СофтАРТ, 1999. – 324 с.,іл..
7. Мальчевский А.С. Орнитологические экскурсии. Серия: Жизнь наших птиц и зверей. Вып. 4. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1981.-236 с.
8. Національні плани дій зі збереження глобально вразливих видів птахів. — Київ: СофтАРТ, 2000. – 205 с, іл.
9. Птах — інформаційний бюлетень Українського товариства охорони птахів. 1994-2004 рр.
10. Рибалка В. В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників//За ред. Г. А. Балла. Монографія. Київ: «Демур», 1998.-160 с.
11. Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Птахи фауни України: польовий визначник. К.: 2002. – 416 с.
12. Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І. А. Акімова. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.

Перелік літератури, рекомендованої для педагогів

1. Бибби К., Джонс М. Методы полевых экспедиционных исследований. — Москва: 2000.-185 с.
2. Бокотей А. А., Соколов Н. Ю. Каталог орнітологічної колекції державного природознавчого музею. — Львів: 2000.-163 с.
5. Гнездящиеся кулики Восточной Европы. — Москва: 1999.-105 с.
6. Грищенко В. Н. Биотехнические мероприятия по охране редких видов птиц. — Черновцы: Беркут. 1997.-143 с.
7. Грищенко В. М. Білий лелека. — Чернівці: 196.-128 с.
8. Грищенко В. Н., Борецько В. Е., Листопад О. Г. Охраняйте аистов. Серия: охрана дикой природы. Вып. 3, 1996.-112 с.
9. Голованова Э. Н. Птицы возле дома. — Ленинград: Гидрометеиздат, 1990.-184 с.
10. Дрофа. — Харьков, 2000.-40 с.
11. Екологічні аспекти охорони птахів. Матеріали 7 наради орнітологів Західної України, м. Івано-Франківськ, (4-7 лютого 1999 року). — Львів, 1999.-121 с.

12. Журавли Украины /Под ред. Горлова П. И. — Мелитополь: УООП, 1999.-147 с.
13. IBA программа. Территории, важные для сохранения видового разнообразия птиц: категории и критерии оценки. - Киев: УТОП, 1995.- 60 с.
14. Лысенко В. П., Назаренко Л. Ф. и т. д. Гуси и охота на них. Серия «Птицы в природе». Вып. 1 - Одесса: 1997.-100 с.
15. Луговой А. Е. Годы, птицы, люди... (из воспоминаний орнитолога). — Киев: Из-во. Украинской Академии медицинских и биологических Наук, 1999.-100 с.
16. Луговой А. Е. Орнитологические экскурсии в Карпатах: справочник - пособие для учителей и руководителей натуралистических кружков — Киев: УТОП, Закарпат. отделение, 1995.-70 с.
17. Мельничук А. Водно-болотні червонокнижні птахи України. — Київ: Мисливець і рибалка, 1999.-16 с.
18. Микитюк О. Ю. IBA території України: території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів. — Київ: СофтАРТ, 1999.-134 с, ил.
19. Молодовский А. В. Полевой определитель стайных птиц. — Нижний Новгород: из во. НГУ, 1997.-310 с.
20. Новак В. О., Новак Л. М. Пізнай світ птахів: методичні поради орнітологу-початківцю.—Голосків, 1996.-13 ст.
21. Новые исследования по гусям Палеарктики: Сборник научных трудов. — Запорожье: Запорожское отделение Укр. орнит. об-ва, 1995.-150 с.
22. Обліки птахів: підходи, методики, результати (матеріали школи по уніфікації методів обліків птахів у заповідниках України, смт. Івано-Франкове, 26-28 квітня 1995 р.) Львів-Київ— 1997.-121 с.
23. Птах - інформаційний бюлетень Українського товариства охорони птахів 1999-2004 рр.
24. Потіш Л. А. Водоплавні птахи Закарпаття. — Ужгород: Ужгородський державний університет. 1997.-18 с.
25. Практичні питання охорони птахів. — Чернівці: спілка молодих орнітологів України, 1995.-172 с.
26. Пекло О.М. Каталог колекцій Зоологічного музею ННПМ НАН України, птахи. Вип.1 —Київ: Зоологічний музей ННПМ НАН України, 1997.-235 с.
27. Птицы под глобальной угрозой исчезновения в Европе. Планы действий. Пер. с англ. — Москва: союз охраны птиц России, 1997.-185 с.

28. Птицы Азово-Черноморського регіона. - Одесса: Австро-Принт, 2000.-158 с.
29. Птицы бассейна Северского Донца. — Донецк: 2000.-86 с.
30. Совы: Мир животных. — Англия: Белфакс, 1995.-79 с.
31. Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Анотований список українських наукових назва птахів фауни України. — Київ-Львів, 2000.-44 с.
32. Фесенко Г.В., Бокотей А. А. Птахи фауни України: польовий визначник.-К., 2002.-416 с.
33. Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І. А. Акімова. — К. : Глобалконсалтинг, 2009. — 600 с.

Перелік літератури, рекомендованої для вихованців

1. Вербицький В. В. Довідник натураліста / В. В. Вербицький. — Кіровоград: КОД, 2009. — 290 с.
2. Екологія: Я пізнаю світ: дит. енцикл. / авт.-упоряд. О. Є. Чижевський. — К.:Школа, 2005. — 414 с.
3. Звоницький Е. М. Супутник юного натураліста та еколога: посіб. / Е. М.
4. Звоницький, В. К. Овелян. — Харків: Наш городок, 2005. — 300 с.
5. Колісник О. Природа допомагає допитливим : популярна енциклопедія
6. природолюбів / О. Колісник. — Львів: Українські технології, 2005. — 244 с.
7. Луговой А. Е. Годы, птицы, люди... (из воспоминаний орнитолога). — Киев: Из-во. Украинской Академии медицинских и биологических Наук, 1999.-100 с.
8. Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Анотований список українських наукових назва птахів фауни України. — Київ-Львів, 2000.-44 с.
9. Фесенко Г.В., Бокотей А. А. Птахи фауни України: польовий визначник.-К., 2002.-416 с.
- 10.Царик Л. П. Екологія: підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів: профільний рівень / Л. П. Царик, П. Л. Царик, І. М. Вітенко. — К.: Генеза, 2010. — 240 с.
- 11.Царик Л. П. Екологія: підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів: рівень стандарту, академічний рівень / Л. П. Царик, П. Л. Царик, І. М. Вітенко. — К.: Генеза, 2011. — 96 с.
- 12.Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І. А. Акімова. — К. : Глобалконсалтинг, 2009. — 600 с.
- 13.Экологическая этика от А до Я : пособие для школьников, их учителей и родителей / Е. В. Корейко, Т. В. Мишаткина, Л. С. Чумаков и др.; под. общ. ред. Т. В. Мишаткиной, С. Б. Мелькова. — Минск: МТЭУ им. А. Д. Сахарова, 2008. — 172 с.